

УДК 343.123.12: 343.431

Набруско Марія Степанівна –
аспірант кафедри правосуддя Київ-
ського національного університету
імені Тараса Шевченка

Матеріали оперативно-розшукової діяльності як приводи та підстави до порушення кримінальної справи про торгівлю людьми

У статті досліджуються проблемні питання використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності як приводів і підстав для порушення кримінальної справи про торгівлю людьми.

Ключові слова: торгівля людьми, матеріали оперативно-розшукової діяльності, приводи та підстави, організована злочинність.

Проблема торгівлі людьми має глибоке коріння і суспільство на різних етапах свого розвитку ставилось до неї по-різному. Лише на початку ХХ століття розпочинається міждержавна робота, в рамках якої світове співтовариство розглядає торгівлю людьми як проблему боротьби зі злочинністю, оскільки вона стає транснаціональним злочинном, який набуває організованих форм.

Для України торгівля людьми в її сучасному розумінні постала наприкінці ХХ століття, зокрема після розпаду СРСР. Сукупність соціально-економічних умов, специфіка географічного положення та справжній “хаос” на українських кордонах призвели до того, що Україна перетворилася в країну-донора та країну-транзит “живого товару”.

Суспільну небезпечність торгівлі людьми було цілком своєчасно та правильно оцінено в Україні. Ще в березні 1998 року однією з перших в Європі Верховна Рада України передбачила кримінальну відповідальність за такі дії, доповнивши Кримінальний кодекс України новою статтею 124-1. Чинний Кримінальний кодекс України містить статтю 149 із змінами та доповненнями 2006 року, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини.

В сучасних умовах застосування повного спектру заходів, спрямованих на результативне розслідування злочинів і засудження осіб,

© М. С. Набруско, 2012

причетних до торгівлі людьми, є вкрай необхідним. Найважливішою умовою ефективного виявлення, розслідування та засудження злочинців є готовність потерпілих і свідків співпрацювати з правоохоронними органами. Водночас багато потерпілих не бажають давати свідчення, оскільки побоюються розголошення особистої інформації, осуду оточуючих і близьких, погроз з боку злочинців тощо. З огляду на зазначене, важливим засобом підвищення ефективності розслідування та розкриття злочинів про торгівлю людьми є використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності (далі ОРД) в інтересах кримінального судочинства, у тому числі й для порушення кримінальної справи.

За даними ДІАЗ МВС України, протягом 12 місяців 2011 року в провадженні слідчих підрозділів ОВС України перебували кримінальні справи за 239 злочинах, пов'язаних з торгівлею людьми. З них у звітному періоді зареєстровано 197 злочинів, що на 23,4 % менше показника минулого року. Розкрито 188 злочинів. Виявлено 125 осіб, які вчинили злочини даної категорії, з них відносно 80 обрано запобіжний захід – взяття під варту [1].

Водночас аналіз матеріалів кримінальних справ про торгівлю людьми за звітний період свідчить про те, що матеріали ОРД для їх порушення використовувалися не завжди ефективно. Основними причинами цього були: неналежне документування оперативно-розшуковими підрозділами торгівлі людьми; неналежне оформлення матеріалів ОРД в ході оперативно-розшукового документування цього виду злочинів, що ускладнює або унеможливує їх використання як приводів і підстав для порушення провадження у кримінальній справі; неналежна взаємодія оперативно-розшукових підрозділів і слідчих при реалізації матеріалів ОРД на стадії порушення кримінальної справи; неналежне використання можливостей ОРД при перевірці заяв і повідомлень про торгівлю людьми; неналежне правове регулювання використання матеріалів ОРД у справах про торгівлю людьми; неналежна оцінка слідчими матеріалів ОРД щодо зазначеного виду злочинів тощо.

Проблемам торгівлі людьми присвятили свої праці правники як України, так і інших держав, зокрема: В. С. Батиргарєєва, В. І. Борисов, М. Г. Вербєнський, В. К. Весельський, Н. О. Гугорова, О. М. Джужа, Н. С. Карпов, В. М. Куц, В. Ф. Левковський, К. Б. Левченко, Д. Й. Никифорчук, А. М. Орлеан, В. М. Підгородинський, В. В. Пясковський, Д. Б. Санакоєв, Є. Д. Скулиш, В. І. Сліпченко, Г. К. Смирнов, Є. Ф. Стрекалов, Ф. М. Черняк, П. Холмс, І. А. Шваб, О. В. Швед та ін.

У наукове дослідження кримінально-процесуальних проблем використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності, у тому числі й порушення кримінальної справи, значний внесок зробили: Ю. П. Аленін, Ю. М. Грошевий, О. Л. Журба, В. А. Колесник, М. М. Михєєнко, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, М. Є. Шумило та ін.

Водночас аналіз останніх публікацій свідчить, що наукові дослідження щодо використання матеріалів ОРД як приводів і підстав для порушення кримінальної справи про торгівлю людьми не проводились на достатньому рівні. Ця проблема розглядалась здебільшого окремо з процесуальної або оперативно-розшукової точок зору. Тому комплексне вивчення даного питання має велике значення для розробки засобів виявлення, розкриття та розслідування цього злочину з огляду на його соціальну небезпечність, транснаціональний характер, а також на те, що цей злочин здебільшого вчиняється організованими злочинними угрупованнями, які добре організовані для заняття незаконного бізнесу.

Метою статті є аналіз основних проблемних питань, які виникають при порушенні кримінальних справ про торгівлю людьми за матеріалами ОРД та внесення пропозицій по їх вирішенню.

Ще в ХХ столітті торгівлю людьми світова спільнота включила в число основних викликів і загроз національній і міжнародній безпеці. Сьогодні велике занепокоєння викликає зростання обсягів незаконних дій по використанню людини в цілях сексуальної та іншої експлуатації. Проблема торгівлі людьми спочатку повинна розглядатися як явище, що загрожує національній безпеці, оскільки своїм фактом вона ставить під загрозу всі демократичні досягнення суспільства.

За міжнародними стандартами кожна країна, яка поважає права людини, повинна гарантувати їх виконання, зокрема запобігання насильству, забезпечення компетентного розслідування актів насильства, покарання злочинців і надання компенсацій людині, що постраждала.

Торгівля людьми та використання її в кримінальному бізнесі є однією із складних соціальних проблем не лише українського суспільства, а й світової спільноти. Розширення тіншового ринку торгівлі людьми стрімкими темпами зумовлено високою прибутковістю цього бізнесу та низьким рівнем ризику порівняно з іншими видами злочинної діяльності. Капітали, набуті незаконним шляхом, йдуть, як правило, на зміцнення фінансової бази різноманітних злочинних угруповань. Незважаючи на неймовірні зусилля, які докладаються для вирішення даної проблеми, торгівля людьми посідає одне з найвагоміших позицій в списку найжахливіших злочинів проти прав і свобод людини й громадянина. Сьогодні це найшвидше зростаюча злочинна індустрія у світі. Глобально, вона пов'язана з незаконною торгівлею зброєю, як з другим найбільш злочинним видом діяльності після торгівлі наркотиками.

За даними МВС України близько двох тисяч громадян України стають жертвами торгівлі людьми щорічно, з них 90 % – представниці міського населення [1].

З урахуванням суспільної небезпечності, транснаціонального характеру, а також того, що торгівля людьми вчиняється здебільшого

організованими злочинними угрупованнями, її розслідування та розкриття можливе лише з використанням матеріалів ОРД і, перш за все, на стадії порушення кримінальної справи.

У пункті 1 ч. 1 ст. 10 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” [3] зазначається, що матеріали ОРД використовуються як приводи та підстави для порушення кримінальної справи або проведення невідкладних слідчих дій. Разом із цим аналіз норм чинного КПК України свідчить про те, що в жодній із них немає на це прямої вказівки.

Водночас, фахівцями слушно зазначається, що зі змісту низки норм КПК України випливає, що матеріали ОРД можуть бути приводами та підставами як для порушення кримінальної справи, так і для проведення окремих слідчих дій, а також використовуватися в організаційно-тактичних цілях для провадження всіх слідчих дій, що дозволяє ретельно підготувати й забезпечити їх своєчасне та успішне проведення [2, с. 339, 369, 391].

Матеріали ОРД можуть також використовуватися і в організаційно-тактичних цілях для порушення кримінальної справи про торгівлю людьми. Саме на це наголошують 88 % опитуваних нами оперативних працівників, 68 % слідчих і 75 % прокурорів.

Сучасні злочинні угруповання намагаються уникнути контролю з боку правоохоронних органів шляхом переходу до інших, більш легальних форм торгівлі живим товаром – організації стриптиз-барів, різного роду кабаре. Тому, збираючи доказову базу в кримінальних справах про торгівлю людьми і враховуючи великий відсоток латентності справ даної категорії, треба бути надзвичайно ретельним при перевірці даного роду закладів.

Ефективність діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів щодо протидії організованим злочинним угрупованням у сфері торгівлі людьми буде підсилена створенням ефективної системи взаємодії між ними, між оперативними підрозділами правоохоронних органів і державними та громадськими органами й установами, між оперативними підрозділами та слідчими.

Інформаційний елемент організаційної форми взаємодії між вищезначеними суб’єктами нами розглядається як організація процесу накопичення й аналізу відомостей, що мають оперативний інтерес для взаємодіючих сторін і обміну ними. Він тісно пов’язаний зі спільним аналізом і плануванням. Водночас це не одноразовий обмін визначеними зведеннями, а складний комплекс двостороннього зв’язку, що припускає взаємне інформування про встановлені факти, про осіб і процеси, що мають значення для протидії організованим злочинним угрупованням у сфері торгівлі людьми.

Під взаємодією оперативних підрозділів і слідчих варто розуміти необхідну, засновану на законі та відомчих нормативних актах, координовану за проміжними цілями діяльність незалежних в адміністративному відношенні органів (дідання та слідства), що спрямовується слі-

дчим чи прокурором і здійснюється у формі правових відносин при комплексному сполученні та ефективному використанні повноважень, методів і форм, властивих кожному з них. Будучи процесуально й тактично правильно організованою, така діяльність дозволяє об'єднати і більш ефективно й раціонально використати кримінально-процесуальні та оперативно-розшукові можливості цих органів для досягнення як спільної мети і вирішення завдань ОРД і кримінального процесу, так і цих двох самостійних видів діяльності зокрема [2, с. 150].

Різноманітність процесуальних і непроцесуальних форм взаємодії слідчих та оперативних підрозділів проявляється при порушенні кримінальної справи за матеріалами ОРД про торгівлю людьми.

Використовуючи матеріали ОРД як приводи і підстави для порушення кримінальної справи про торгівлю людьми й проведення невідкладних слідчих дій з метою одержання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі, необхідно дотримуватися вимог, що забезпечить ефективне досягнення завдань оперативно-розшукових заходів, для чого потрібно: дотримання законності; своєчасна реалізація інформації; підтримка взаємодії зі слідчим, органом дізнання, судом; забезпечення конспірації надходження інформації; раптове й наступальне проведення оперативних й слідчих дій з виявлення та затримання злочинців, оформлення доказів.

Саме із матеріалів оперативно-розшукової діяльності можна з'ясувати низку питань, що мають суттєве значення для правильного й об'єктивного розслідування злочину, зокрема про способи вчинення торгівлі людьми і приховування злочинних дій; про причетних до злочину осіб; про роль кожної з цих осіб у злочинній діяльності; про їх місце знаходження; про зв'язки осіб, які вчинили злочин; про їх психологічні особливості; про місця знаходження предметів і документів, що мають значення для справи, а також про коло інших питань, вирішення яких може допомогти органу дізнання та слідчому в правильній організації розслідування кримінальної справи (плануванні слідчих дій, обранні їх тактики тощо). Тому не скористатися такими матеріалами в ході досудового слідства було б нераціонально, зважаючи на те, що й дослідчі перевірені дії, зазначені в ч. 4 ст. 97 КПК України (Відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребування необхідних документів), мають обмежені пізнавальні можливості.

У теорії ОРД дискусійним є питання щодо визначення поняття та змісту матеріалів ОРД, що можуть бути використані, як приводи та підстави для порушення кримінальної справи, у тому числі й про торгівлю людьми. Ми підтримуємо думку тих науковців, які вважають, що матеріалами ОРД, що можуть бути використані, як приводи та підстави для порушення кримінальної справи про торгівлю людьми, є документи, які фіксують хід і результати оперативно-розшукових заходів (далі

ОРЗ); документи, отримані від фізичних і юридичних осіб; документи й предмети, що мають на собі сліди, які вказують на ознаки злочину; аналітичні документи, складені уповноваженими особами за результатами ОРЗ.

Змістом матеріалів ОРД, які використовуються в інтересах кримінального процесу, є оперативно-розшукова інформація, що використовується в інтересах кримінального судочинства, яка являє собою будь-які відомості (фактичні дані), отримані відповідно до мети й завдань ОРД у визначений законом спосіб із будь-яких не заборонених законом джерел уповноваженими на проведення ОРД суб'єктами, що можуть бути обґрунтуванням відповідних рішень у кримінальному процесі [2, с. 279].

Приводом для порушення кримінальної справи про торгівлю людьми за матеріалами ОРД, на наш погляд, має бути обставина отримання органом досудового слідства передбаченого кримінально-процесуальним законом акту вольової дії підрозділів, що здійснюють ОРД щодо протидії, викриття та розкриття злочинів про торгівлю людьми, тобто матеріалів ОРД, які містять достатні дані, що вказують на ознаки злочину про торгівлю людьми, та є підставами для формування у слідчого внутрішнього переконання про необхідність прийняття рішення про порушення провадження у кримінальній справі про торгівлю людьми.

Привід до порушення провадження у кримінальній справі про торгівлю людьми за матеріалами ОРД має правове значення лише в єдності з підставами, які містяться у цих матеріалах.

Чинний КПК України (ч. 1 ст. 94) містить перелік приводів для порушення провадження у кримінальній справі. На практиці реалізація матеріалів ОРД для порушення провадження у кримінальній справі, зокрема про торгівлю людьми, здійснюється через такий привід як безпосереднє виявлення ознак злочину (п. 5 ч. 1 ст. 94 КПК). На нашу думку, така практика є цілком обґрунтованою та законною. Хоча з цього приводу в теорії кримінального процесу та ОРД висловлені й інші точки зору [2, с. 339–368; 4, с. 70, 71].

Отримання слідчим матеріалів ОРД як приводу для порушення кримінальної справи про торгівлю людьми є лише спонукальним чинником, а для того, щоб це рішення було законним та обґрунтованим відповідно до ч. 2 ст. 94 КПК України, вони повинні містити достатні дані, які вказують на ознаки торгівлі людьми, крім того обов'язковою є відсутність обставин, що виключають провадження у кримінальній справі, передбачених ст. 6 КПК України.

Кримінально-процесуальний закон (ч. 2 ст. 94 КПК України) цілком вірно визначає підстави для порушення кримінальної справи як достатні дані, що вказують на ознаки злочину (суспільна небезпечність, протиправність, винуватість і караність). Саме таке формулю-

вання підстав має глибоку суть, оскільки законом допускається на цій стадії процесу прийняття рішення на підставі ймовірних знань через об'єктивну неможливість встановлення вірогідних.

Кримінальний процесуальний кодекс України не визначає також і кількості цих ознак, крім того він не вимагає вказівки на склад злочину як на підставу для порушення кримінальної справи, що є логічним. Кожен злочин у його конкретному виразі характеризується сукупністю властивих йому матеріально-правових ознак, які визначаються диспозицією відповідної статті КК України, у зв'язку з чим не всі з цих ознак мають суттєве значення при використанні їх як підстав для прийняття обгрунтованого рішення про порушення провадження у кримінальній справі.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що кримінальна справа про торгівлю людьми за матеріалами ОРД може бути порушена лише тоді, коли такі матеріали до слідчого поступили належним чином, отримані вони оперативним підрозділом законно і в них містяться достатні дані, які вказують на ознаки злочину.

Список використаних джерел

1. Аналітична довідка щодо стану протидії торгівлі людьми слідчими управліннями органів внутрішніх справ України протягом 12 місяців 2011 року / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/717134>.

2. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : [монографія] / М. А. Погорецький. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.

3. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

4. Юридична енциклопедія : [в 6 т.] / [ред. кол. : Ю. С. Шемшученко та ін.] – К., 1998. – Т. 2. – 576 с.

В статье исследуются проблемные вопросы использования материалов оперативно-розыскной деятельности в качестве поводов и оснований для возбуждения уголовного дела о торговле людьми.

The article is devoted to the research of the questions concerning the use of the operative-investigative activity materials as a cause and reasons for the instituting criminal proceedings about human trafficking.

Стаття надійшла до редакції журналу 20 січня 2012 року.